

שמות, משפחה: פתח דבר

אפרת אבן צור

בגיליון שלפניכם, ה-15 במניין הגיליונות של כתב העת הלקסיקלי למחשבה פוליטית "מפתח", שלושה-עשר טקסטים מקוריים שעוסקים כולם בהיבטים פוליטיים של מושגים הקשורים לספרה המשפחתית.¹ גלגולים קודמים של חמישה מהם הוצגו בסדנה "בין השארים: מושגים פוליטיים וקשרי המשפחה שלהם", שנערכה ב-2017 במסגרת פעילותה של קבוצת הלקסיקון למחשבה פוליטית במרכז מינרבה למדעי הרוח באוניברסיטת תל אביב.² העיקרון המכונן של הסדנה, שהמשיך ושימש גם כציר מרכזי של הגיליון הנוכחי, נשען על רעיון שנוסח היטב במאמרה של הגר קוטף בגיליון הראשון של "מפתח" שעסק במושג "בית".³ אף שהבחנה בין "הפוליטי" ל"משפחתי" ול"ביתי" היא הבחנה מכוננת בהגות הפוליטית המערבית, כותבת קוטף, היא למעשה בלתי אפשרית, שכן "הלוגיקה של הבית צצה בכל זאת, כמו להכעיס, בלב לבו של הפוליטי". המאמרים בגיליון תורמים כולם לחשיפת חוסר האפשרות הזאת ומספקים הודמנות להעמיק בה באמצעות החקירה המושגית.

על הכנת השלבים האחרונים של הגיליון שקדנו בעת שהיינו ספונות בכתים בצו הריחוק החברתי של מדיניות התגובה למגפת הקורונה. כמו רבות אחרות, חלקנו את החוויה המבלבלת של מזיגת הציבורי עם הפרטי ושל ערבול לחצי העבודה עם משימות משק הבית והמשפחה. בניסיון לתת ביטוי למחשבות הראשוניות שמצב זה מעורר, החלטנו להוסיף לגיליון חלק מיוחד שיוקדש לכך. המאמרים הקצרים בחלק המיוחד הם פרי עטן של חמש כותבות וכותבים שהוזמנו לתרום לגיליון במהלך השלבים האחרונים של העבודה עליו, ונרתמו בזמן שיא למאמץ החקירה המושגית של מה שהחל להתרחש בעת הזאת ובמקום הזה בחסות מצב החירום שגזרה מגפת הקורונה. חמשת המאמרים הללו תורמים, כל אחד בדרכו, לניסיון ללכוד את האופנים שבהם משבר הקורונה, ניהולו והתגובה החברתית אליו מאירים באור חדש מושגים מוכרים הקשורים לבית ולמשפחה.

במחשבה הליברלית מתבטא הניגוד בין המשפחתי לפוליטי בדיכוטומיה היסודית בין הפרטי לציבורי. צמד ניגודים זה עומד במרכזה של חלק ניכר מן הספרות הפמיניסטית הביקורתית, והוגות רבות קישרו אותו לחלוקה הדיכוטומית המקבילה בין ה"נשי" ל"גברי". הטענה הביקורתית העיקרית היא כי ההבחנה הנוקשה תרמה לעיוורון הליברלי כלפי יחסי הכוח השוררים בתוך הבית פנימה ובקרב בני המשפחה, ולתפיסתם כטבעיים – במקום לראותם כמושאים לעיון ולהסדרה פוליטית. התוצאה, נטען, היא הפחתת ערך של כל הקשור לצד ה"משפחתי" – וה"נשי" – של החלוקה הקוטבית, ביצור דיכוין של נשים על ידי גברים, והגבלת הנשים לפעולה

בספרה המשפחתית בלבד, תוך הדרתן מה"פוליטי" – ולפיכך מהמרחב הציבורי והאזרחי.⁴ צבי טריגר בוחן במאמרו הקצר על המושג "ספרה פרטית" את ביטוייה של הדיכוטומיה הזאת לאחרונה בישראל של ימי הקורונה: בבתים רבים נערכו פגישות עבודה וירטואליות שחשפו לעיתים מאחורי גבם של הדוברים, סממנים המזוהים עם העולם הביתי, כמו ילדים או (להבדיל) בגדים שממתינים לקיפול. טריגר מגיע למסקנה שעל אף שהמציאות יצרה תנאים שמזמינים לפרוע את החלוקה הנוקשה בין הבית לחוץ, אידיאולוגיית הספרות הנפרדות לא ספגה חבטה משמעותית ו"הספרה הפרטית" נותרה מודרת כשהייתה.

גם בחלק המרכזי של הגיליון, שהוכן עוד לפני שהקורונה פרצה למרחבים הפרטיים והציבוריים, חלק מן הכותבות מתייחסות לרעיונות פמיניסטיים וקוויריים המערערים על הפחתת הערך של ה"ביתי" ועל המאפיינים המיוחסים לו. כך למשל, מירי רוזמרין מציבה את המושג "רצח אם" כציר מרכזי של הפחתת הערך הגורפת שעברה העמדה האימהית, הן בתרבות בכלל והן בתיאוריות על התפתחות היחיד/ה בפרט. רוזמרין מציגה ומפתחת רעיונות של כותבות פמיניסטיות כמו ז'וליה קריסטה, לוס איריגארי, אליסון סטון ואחרות שדנו במושג "רצח אם" באופן ישיר או התייחסו לתופעה שהוא מתאר. החקירה המושגית מאפשרת לרוזמרין להראות כיצד מרכזיותה של האם נמחקת בעוד אופן מפתיע, שמתבטא בכמה מן התיאוריות הפמיניסטיות עצמן: היא מזוהה "רצח אם פמיניסטי" במקרים שבהם כותבות לא רק מצביעות על הניגוד המובנה בתרבות בין הסובייקט לאם, אלא גם מאמצות אותו. כך, לטענתה, הן תורמות לשלילת הערך הייחודי של עמדת האם ושל היחסים איתה כמקור פוטנציאלי לסובייקטיביות וכהיבט בעל משמעות מכרעת מבחינה חברתית.

טענה פמיניסטית נוספת המבקרת את ההבחנה הנוקשה בין המשפחתי לפוליטי השמיעה קרול פייטמן, שהראתה כיצד תפיסה מקוטבת כזאת מכוננת את המרחב המשפחתי כחסין מפני המבט הפוליטי הביקורתי.⁵ רעיון זה מהדהד בחזוקה במאמרה של אפי זיו על המושג "גילוי עריות" ובחקירה המושגית שהיא מציגה. זיו מציינת כי "גילוי עריות" הוא מושג בעל מטען תרבותי כבד-משקל, וכי במסורות רבות הוא מתפקד כמסמן סמלי של הפרה מבנית שהטאבו עליה הוא מכוון; ועדיין, זיו בוחרת במודע ובמכוון שלא לעסוק בשורשים ההיסטוריים והתרבותיים של המושג, ותחת זאת היא מכוונת את החקירה המושגית ל"גילוי עריות" במשמעו כטראומת קיצון וכפגיעה ממשית וחמורה בגוף ובנפש שמתרחשת בתוך התא המשפחתי. באמצעות מיקוד החקירה המושגית דווקא במציאות הממשית של גילוי עריות, היא מיישמת את ההתעקשות הפמיניסטית על שרטוט הקשר בין הסדר הסמלי לבין מבנים היסטוריים של דיכוי חברתי.⁷

ברוח הטענה של פייטמן, זיו מתעקשת לערער על התפיסה של המשפחה כמקום בטוח ולעמת אותה עם הנתונים על השיעור המדאיג של פגיעות מיניות קשות שמתרחשות דווקא בין ד' אמות. אגב כך היא חושפת את האפשרות לראות את טראומת הקיצון של גילוי העריות כתוצר לוואי מבני של הטראומה העיקשת⁸ הכרוכה במבנה המשפחה ההטרונורמטיבי הפטריארכלי ובחובה החברתית להתמייין לקטגוריות מיניות ומגדריות נוקשות. גם המאמר הקצר של רותי פרסר על "אלימות אינטימית" בצל הקורונה מצטרף לערעור על הקשר בין "משפחה" ל"ביטחון". נקודת

המוצא של פרסר היא העלייה בהיקף האלימות התוך-ביתית בתקופת מדיניות ההסתגרות בבתיים. פרסר נשענת גם היא על ספרות פמיניסטית, ומציעה לא להבין את האלימות ה"אינטימית" – בתקופת הקורונה ובכלל – רק במונחי הזוג או המשפחה, אלא לראותה בפרספקטיבה של המוסדות החברתיים והמדיניות הציבורית הרחבה.

לצד הספרות הפמיניסטית, ציר תיאורטי נוסף שחלק מהמאמרים בגיליון שלפנינו מתייחסים אליו הוא הספרות הפסיכואנליטית. הפסיכואנליזה מסתמנת כרלבנטית במיוחד לנושא הגיליון הנוכחי, שכן – כפי שאני מראה במאמרי על המושג "רצח אב" – אפשר לראותה כחלק ממסורת של כתיבה שעורכת הקבלה בין דינמיקות תוך-אישיות ופנים-משפחתיות לבין תיאור של תהליכים פוליטיים, ובמיוחד לקישור בין סמכות האב לסמכות השליט. כן למשל אסף בונדי, במאמרו הקצר על המושג "פטרנליזם" ועל האופן שבו "משבר הקורונה" חושף שינוי בבסיס הלגיטימציה המיוחסת לשלטון, מציין את "הקונפליקט האדיפלי" הפסיכואנליטי כביטוי תוך-נפשי ופנים-משפחתי למתח בין הכפיפות לשלטון הדכאני של האב (ה-Pater) לבין התשוקה לאתגר את שליטתו ולהשתחרר ממנה. בונדי בוחן את ההתרחשויות הפוליטיות בישראל בשבועות המגפה הראשונים, ומתריע כי השיח המשברי של מצב החירום הנוכחי – שבמובנים רבים כלל אינו חדש בישראל – מרחיב את בסיס הלגיטימציה לדפוס מסוים של שלטון פטרנליסטי דכאני, שאינו מחויב המציאות.

דיון רחב יותר בסוגיית הלגיטימיות הפוליטית באמצעות המשגה פסיכואנליטית מופיע במאמרי על "רצח אב" – מושג שמזוהה עם פרויד והתיאוריה האדיפלית. בעקבות קרול פייטמן אני ממקמת את המושג "רצח אב" בצומת שבין השיח הפסיכואנליטי לבין ההגות הליברלית ומבקרית. בין השאר, אני מתייחסת לביקורת של פייטמן על הרעיון הליברלי של ההסכמה החוזית: לטענתה, הליברליזם – כסדר פוליטי שמתיימר להתבסס על "אמנה חברתית" שוויונית – מתכחש ל"אמנה המינית" שעומדת בבסיסו, ומשמרת בו את הפטריארכיה, שלטון הכוחני של האב, באמצעות המסגרת המשפחתית. אני מפתחת את הטענה של פייטמן וכותבים אחרים המבקרים את הליברליזם ומנסחת את טענתם במונחים הפסיכואנליטיים של רצח האב, שאותו אני מתארת כמעבר משלטון "האב החי" חסר הרסן לשלטון "האב המת" הרציונלי. המעבר מוצג כמעבר שוויוני וליברלי, אך לטענת הביקורת הוא למעשה הסוואה להמשך הדיכוי באמצעים אחרים – שכן "האב" הנרצח, כלומר הכוחנות והדכאנות השלטונית, ממשיך לחיות.

דרך קריאה לאקאניאנית של המושג "רצח אב", אני מתייחסת לפסיכואנליזה כתשתית אפשרית לתפיסה פוליטית ביקורתית. ברעיונות הפסיכואנליטיים הקלאסיים אני מבקשת למצוא כלים מושגיים שיכולים לתרום לפרויקט הפוליטי של צמצום האלימות העודפת ואינם מצטמצמים לתיאור נפש היחיד במנותק מההקשר החברתי. בשונה מכך, אפי זיו ורוזמרין – כמו כותבות פמיניסטיות רבות אחרות – מזהות את הפנים הדכאניים של הרעיונות הפסיכואנליטיים הקלאסיים. כך למשל, בחקירה של "גילוי עריות" כמושג, זיו מזהה כי התפיסה המפוצלת של חלוקת התפקידים וההזדהויות במשפחה קשורה לרעיונות פסיכואנליטיים, ובפרט להיבטים הפטריארכליים של המודל האדיפלי הפרוידיאני. גם בחקירה המושגית של "רצח אב" רוזמרין

מזהה את הפסיכואנליזה כסוכנת של פוליטיקה דכאנית בהקשר המשפחתי, ומראה את התפקיד של תיאוריות התפתחות פסיכואנליטיות בהפחתה הגורפת בערכו של מוסד האימהות. אולם עיון מדוקדק יותר במאמרים של זיו ושל רוזמרין מראה כי הן נשענות בביקורתן על כתיבה פסיכואנליטית המערערת על הדיכוטומיה בין הפרטי והמשפחתי לבין הציבורי והחברתי: הספרות הפסיכואנליטית-פמיניסטית הצרפתית (כמו זאת של קריסטבה ואיריגארי¹⁰) שמוזכרת אצל רוזמרין, והספרות הפסיכואנליטית-התייחסותית האמריקאית (כמו זאת של האריס ודיימן¹¹) שמוזכרת אצל זיו, הן דוגמאות לכתיבה שלא רק "רצחה את האב" הפרוידיאני באמצעות חיצי ביקורת, אלא גם הפנימה ועיבדה חלק מרעיונותיו, וכמוכהק שואבת מהם ומושפעת מהם. בתוך כך, המפגש בין מאמרה של רוזמרין למאמרי שלי חושף הבדל מבני בין "רצח אב" ל"רצח אב": בעוד רצח האם מוצג כמחיקה כפולה ומכופלת, כמעט מוחלטת, רצח האב מובן כהזדמנות להתמודד עם רוחות רפאים רודפניות ולהופכן לאבות קדמונים מעוררי השראה.¹² גם אם זו הזדמנות בלבד, וגם כאשר רוח הרפאים של האב הדכאני ממשיכה לאיים, האפשרות של שינוי חברתי לא נשללת. ואמנם, ממאמרים רבים בגיליון עולה קריאה לשינוי של מבנים קיימים ולהתחדשות יצירתית וגמישה. כך למשל, במאמרה של יעל לוי-חזן ז"ל (שעליו ועל נסיבות פרסומו בגיליון ארטיבי עוד בהמשך) מתוארות החוויות של גידול ילדים במשפחה שלא מקדשת את החלוקה ההטרונורמטיבית ומנסה שלא לחשוש מ"בלבול" ומפריעת סדר מגדרית, באופן שתורם לחקירה אוטו-אתנוגרפית של המושג "הורות קווירית". בדומה לכך, מאמרה של עמליה זיו הבוחן את המושג "שארות קווירית" עוסק באתגור ובסימון יצירתי של חלופות להנחות היסוד של המבנה המשפחתי המקובל. זיו מצביעה על הסתירה הפנימית הפורייה בין חלקי המושג "שארות קווירית": בעוד ההטרונורמטיביות הובנה כמעט תמיד כתשתית הכרחית למערכת השארות, ה"קוויריות" בליבתה מובנת כהופכית להטרונורמטיביות. במובן זה, אפשר לזהות ניגוד שיחני מובהק בין הומוסקסואליות לבין הרעיון של משפחה והולדה (ניגוד שלהבנייתו תרמו גם רעיונות פסיכואנליטיים אדיפליים, כפי שמציינת זיו). השארות הקווירית, לדבריה, כרוכה בתפיסה ביצועית של שארות, כלומר בהבנה של שארות במונחי פרקטיקות התובעות הכרה כ"משפחיות". היא מראה כיצד המושג טומן בחובו את האפשרות לערער על המודל ההטרונורמטיבי של המשפחה, לפרום אותו ולבצע קוויריזציה של מערכת השארות.

העיסוק בשארות קווירית חושף כיצד המשפחתי והפוליטי כרוכים זה בזה מכיוון נוסף: זיו מציינת את מדיניות התמיכה הציבורית בטכנולוגיות של פריון, שהיחס שלה להורות שאינה הטרונורמטיבית משפיע מאוד על אפשרויות הבחירה בין תצורות משפחיות העומדות בפני הומואים, לסביות וקווירים/ות אחרים/ות. היבט זה מזכיר שוב כי החיים המשפחתיים מוסדרים, מיוצרים ומוגבלים על ידי מדיניות פוליטית – בניגוד לאשליה שהמשפחתי מצוי מחוץ לפוליטי. ההצטלבות בין הפוליטיקה של מדיניות הפריון עם בחירות אישיות ופרטיות עומד גם במוקד מאמרה של אומי לייסנר, העוסק במושג המקורי "כריית נשים". לייסנר מציגה באמצעותו את התרומה של מדיניות פריון המושפעת מאינטרסים כלכליים לדיכוי של נשים כאימהות

בכוח. אל מול החזון הפמיניסטי הרדיקלי של שולמית פיירסטון בדבר הפוטנציאל המשחרר של טכנולוגיות הפריזון,¹³ התמונה שעולה ממאמרה של לייסנר עגומה הרבה יותר. מהמאמר עולה גם סימן שאלה חשוב ביחס למוסכמה הרווחת בספרות, שהמדיניות הישראלית ביחס לטכנולוגיות פריזון מתאפיינת ב"עידוד ילודה", ולהסברים השונים שניתנו לכך עד כה. כך למשל, את הטיעון הדמוגרפי, שזכה להתייחסות רבה בספרות, לייסנר מבינה כאקט רטורי בלבד. היא מתווכחת עם הגישה המייחסת חשיבות רבה להיבט הלאומי של סוגיית הפריזון בישראל ומדגישה את ההיבטים הכלכליים של מה שנראה במבט ראשון כמדיניות פריזון מיטיבה ומתברר כנדבך בדיכוין וניצולן של נשים.

גם מאמרה של רונה ברייר-גארב חושף את ההיבט הכלכלי שמניע את המבנה המשפחתי, תוך הישענות על הגותה של ננסי פרייזר ושל אחרות לגבי הקשר בין פמיניזם לקפיטליזם. באמצעות חקירת המושג "עבודות שקופות", ברייר-גארב מראה כיצד השיח הכלכלי מתעלם באופן מובהק מעבודות בית ומעבודות הטיפול – וכך הופך אותן למעשה ל"לא נחשבות" ותורם עוד רובד לניצולן של נשים ואימהות. בדומה למושג "רצח אם" שעליו הצביעה רוזמרין והתייחס להפחתה בערכו של מוסד האימהות, ברייר-גארב מתארת במאמר "עבודות שקופות" את ההיבטים הכלכליים והתרבותיים של הפחתת הערך של עיסוקים ומקצועות המזוהים עם נשים, כמו מקצועות הטיפול ופרקטיקות של דאגה לזולת (care).

את העיסוק של לייסנר בטכנולוגיות רבייה (reproduction technologies), כמו את העיסוק של ברייר-גארב בשעתוק חברתי (social reproduction), אפשר לקרוא לאור רעיונות פמיניסטיים מרקסיסטיים שמציעים להבין את המושג המשפחתי-נשי "רבייה" (reproduction) ביחס למושג הפוליטי-כלכלי של "ייצור" (production) ולהיבטים ביולוגיים וחברתיים שלו. מאמריהן מראים כיצד המשפחתי ארוג באופן אינהרנטי בתוך מערכים כלכליים-פוליטיים. הבחינה של הרובד הכלכלי-פוליטי של ניצול נשים ושל אזור החפיפה בין הכלכלי-פוליטי לבין המשפחתי מחברת את הדיון שמוצע בגיליון לשורשים הנטועים (בחלקם) בספרות המרקסיסטית המוקדמת, שהצביעה על הקשר בין התנאים החומריים של ההווה לבין העיצוב ההיסטורי של מוסד המשפחה. מאמרו המפורסם והמכונן של פרידריך אנגלס¹⁴ "מוצא המשפחה, הקניין הפרטי והמדינה" מזכיר כי "הפרטי" אינו רק המרחב המשפחתי האינטימי, וכי המחשבה הליברלית מבקשת לכאורה להשאיר את התחום של הקניין הפרטי מחוץ לגדרות ההסדרה הפוליטית, תוך התעלמות מהאופן שבו מוסדרות חלוקת העבודה וחלוקת הרכוש בתוך המשפחה ומתפקידם של דיני הירושה בשימור פערים מעמדיים.

בהמשך לספרות זאת בולטת כתיבתו של פייר בורדייה,¹⁵ הרואה במושג המשפחה מבנה שיחני בעל תפקיד מרכזי בשימור ובשעתוק (reproduction) הסדר החברתי, לא רק באמצעות ההורשה של הון חומרי אלא גם דרך הורשת הון תרבותי והון סמלי. עבודותיה של ורד ניסים, המוצגות בגיליון על ידי אודי אדלמן, מציעות חקירת מושגית של הורשה בין-דורית כזאת, על היבטיה המעמדיים והאתניים ועל הקשר שלהם לזהות האישית – במקרה של ניסים מדובר בזהותה כאמנית, כמזרחית, כאישה וכבת להורים המסוימים שלה.

שניים מהמאמרים הקצרים השייכים לחלק המיוחד בגיליון, המתבונן במשבר העכשווי שהניעה מגפת הקורונה, מתחברים אף הם לנקודת המבט המבליטה את הקשר ההדוק בין הכלכלי למשפחתי. אורית יושנסקי-טרופין נשענת במאמרה הקצר על רעיונות המוצגים במאמרה של ברייר-גארב וברעיונות נוספים כדי לדון במושג "פוסט עבודה", ששורשיו באנרכו-מרקסיזם ובאוטונומיזם הפמיניסטי מן המאה ה-19 וה-20. יושנסקי-טרופין טוענת כי ההתנסות הנרחבת בעבודה מהבית בתקופת הקורונה – יחד עם האי-שוויון בחלוקת העבודה המגדרית שבלט בתקופת המשבר – משקמים את הרלבנטיות של רעיון ה"פוסט-עבודה" לאחר שעורר ביקורת, נזנח וכמעט שנקבר.

גם מתן בורד מבקש לחזור אל רעיונות היסטוריים במאמרו הקצר על מושג המשפחה הגרעינית ועל האופן שבו ממשלת ישראל הסתמכה עליו בניהול המדיניות החברתית בתקופת משבר הקורונה. בורד מזכיר כי בשנות העשרים של המאה הקודמת ביקשו חוגים סוציאליסטיים רדיקליים בתוך התנועה הציונית לערער על הצבת המודל המשפחתי הבורגני כ"תא תרבותי-יסודי של החברה". אותה קריאה היסטורית ל"הרס המשפחה" לא נענתה כידוע, אולם בורד טוען כי המשבר הנוכחי מזמין חשיבה ביקורתית מחודשת על התפקיד שניתן למשפחה בניהול המדיניות החברתית ועל הקשר שלו להתנערות המדינה מאחריותה לרווחת תושביה.

מן הניסיון של המאמרים השונים בגיליון לחקור את אזורי החפיפה המורכבים שבין המשפחתי לפוליטי עולה כאמור לא רק ביקורת על תפיסות ותופעות קיימות, אלא גם שאיפה וקריאה לעתיד אחר, שונה מהקיים, של הפוליטיקה של המשפחה. המאמר של ברייר-גארב מרמז לעתיד שבו מעמדן של עבודות הבית ועבודות הטיפול לא יהיה עוד שקוף בתוך השיח הכלכלי; המאמר הקצר של יושנסקי-טרופין מייחל לפירוק רדיקלי אפילו יותר של חלוקת העבודה המגדרית הקיימת; המאמר של אפי זיו מצביע על נחיצותו של שיח טיפולי שחורג מהתפיסות ההטרונורמטיביות והפטריארכליות של יחסים בין-מגדריים במשפחה; מאמריהן של עמליה זיו ושל לוי-חזן ז"ל מנסים לתרום לאפשרות ההמשגה של משפחות חדשות הכוללות יחסים בין-דוריים בין הורים לילדים בלי להישמע לתכתיבים ההטרונורמטיביים; ומאמרה של רוזמרין מסמן את האימהות כתשתית אפשרית לאופקים אתיים חדשים ונחוצים.

עם זאת, הניסיון להמשיג ולדמיין חזון עתידי – ולא להתבסס על המצב הקיים בלבד – מביא עימו אתגרים וסכנות. עמליה זיו, למשל, מתמודדת במאמרה עם הביקורת כלפי הניסיון ליצור תאים משפחתיים של בני אותו מין, המאשימה אותו ב"הומונורמטיביות", כלומר בשעתוק של ערכים הטרונורמטיביים וויתור על ההתנגדות הקווירית לסדר הקיים; רוזמרין מתמודדת עם ביקורות שמצביעות על ההיבט המנרמל והדכאני של הניסיון לנסח באופן חיובי ומכליל את הפנומנולוגיה של חוויית האימהות. בניסיונה להציג מחשבה ההולכת אל מעבר לרצח-אם, היא מציינת את סכנת ההתבוססות ברובד מופשט מדי של הדיון, שאינו מעוגן באפשרויות תרבותיות המוכרות לאימהות בפועל.

נראה כי הביקורות הללו מצביעות על שני אתגרים מרכזיים של הניסיון להמשיג חלופות לסדר

המשפחתי-הפוליטי הקיים: ראשית, על המשגה כזאת מוטל להצביע על שיח פוזיטיבי שלא שב ומועד בפח הדכאנות של הדפוסים הקודמים, ולסמן דרך חלופית השונה באופן מובהק מזו שאותה היא מבקשת להחליף. בד בבד, המשגה כזאת של עתיד רצוי אל לה להיות בממד תיאורטי מנותק, וחשוב שלא תתעלם מחוויות חיים אמיתיות של בני ובנות משפחה ממשיים – בפרט כאלה שהסדר הקיים מציב אותם כיום בעמדת נחיתות.

ושבו, שלא במקרה, אלה הם אתגרים שמוכרים מההגות הפמיניסטית. אם לשוב למשל אל המושג "בית", אפשר להיווכח באתגרים הללו במאמרה של ההוגה הפמיניסטית אייריס יאנג.¹⁶ יאנג מכירה בהיבטים הדכאניים של הזיהוי הפטריארכלי של הבית עם נשים ובבעייתיות של ערכי היציבות וההתמסרות הטמונים בזיהוי הזה. עם זאת, בעקבות בל הוקס,¹⁷ היא מסרבת לוותר על הרעיון של בית כאתר של התנגדות וזהות, ומתעקשת לשרטט חזון פוזיטיבי שבו הערכים החיוביים שהיא מזהה עם הבית מונגשים לכול באופן דמוקרטי. כך, אפילו את המאמר על "גילוי עריות", הקורא תיגר על תפיסת הבית והמשפחה כמקום מוגן, מסיימת אפי זיו לא בקריאה גורפת לפירוק תאים משפחתיים באשר הם, אלא עם התקווה ששיח חלופי ופרקטיקות חדשות יאפשרו, למרות הכול, לחשוב על המשפחה כעל תא חברתי התורם לרווחת חבריו.

לבסוף, אתגר נוסף וחשוב בדיון על המשפחתי והפוליטי מסתמן בגיליון דרך המאמר "הורות קווירית", שלא נכתב במיוחד לגיליון, אלא מבוסס על הרצאה שנשאה יעל לוי-חזן בכנס "סקס אחר" 2017, כחצי שנה לפני שנהרגה בתאונת דרכים קטלנית והותירה אחריה בת זוג ושני ילדים פעוטים. עמליה זיו, שהשתתפה יחד עם לוי-חזן בפאנל, הציעה לכלול את הרצאתה כמאמר בגיליון הודות לקשר ההדוק שלה לנושאו, ואנו במערכת ראינו זאת כזכות להביאו לדפוס בגיליון הנוכחי. המאמר מתפרסם כאן עם הקדמה של זיו ושל עומרה לוי-חזן, שותפתה לחיים ולהורות. עם תום העבודה על הגיליון היה מעניין להיווכח כי אף שנושא הגיליון והמאמרים השונים בו הם כה "קרובים לבית", מאמרה של לוי-חזן ז"ל הוא היחיד בגיליון – מלבד עבודות האמנות של ורד ניסים – שמציג דיון "בגוף ראשון", כזה המבוסס באופן מוצהר על חוויות אישיות ופרטיקולריות. אפילו בהכנת החלק המיוחד של הגיליון הנוכחי, שבו קיוונו במקור לשלב לצד השיח האקדמי גם התייחסויות לניסיון חיים אישי של הכותבות ולחוויותיהן מתקופת משבר הקורונה, מצאנו את עצמנו חוזרות ומשרטטות את קו החלוקה הקשיח שהכניס פנימה את הניתוח הפוליטי והותיר בחוץ את הכאוס הביתי המלא בתהיות. אולם מודל הכתיבה של לוי-חזן מזכיר כי גם במסגרת הכתיבה האקדמית אפשר לערער על חלוקות דיכוטומיות, ואולי להישמר כך ממה שתיארתי במקום אחר כנתק מדאיג "בין הדיון המושגי לבין צורת החיים שבה אנו נטועים ושבתוכה אנו מוציאים לפועל הכרעות אתיות".¹⁸ בהקשר של החקירה האקדמית של אזור החפיפה שבין המשפחתי והפוליטי, השילוב בין התיאוריה והמחשבה המושגית לבין פרקטיקת החיים הוא כיוון נחוץ במיוחד.

הערות

1. אני מבקשת להודות לרכזי המערכת חמי שיף ואליה מילנר, למעצב הגיליון רונן אידלמן ולעורכת הלשון יסמין הלוי. תודה גם למירב אמיר ולאיתי שניר מצוות מערכת הגיליון ולאריאל הנדל, ראש קבוצת הלקסיקון, על הסבלנות והליווי בתהליך עריכת הגיליון והפקת החלק המיוחד בתוכו, וכן לרותי גינזבורג ממערכת הגיליון. תודה לקוראות שסייעו בשיפוט המאמרים לגיליון, וכמובן – לכל התורמות לו מפרי עטן ומחשבתן.

2. ראו כאן לפירוט ההרצאות הנוספות שהוצגו בסדנה לצד ההרצאות על "רצח אם", "רצח אב", גילוי עריות", "כריית נשים" ו"שארות קווירית", שגרסאות מורחבות שלהן אפשר לקרוא בגיליון זה.

3. הגר קוטף, "בית", מפתח 1 (2010): 20-1.

4. "Precisely because liberalism conceptualises civil society in abstraction from ascriptive domestic life, the latter remains 'forgotten' in theoretical terms". Carole Pateman, *The Sexual Contract* (Cambridge: Polity Press, 1988), 121-122; Chris Armstrong and Judith Squires, "Beyond the public/private dichotomy: Relational space and sexual inequalities", *Contemporary Political Theory* 1.3 (2002): 261-283.

5. Carole Pateman, "Feminist Critiques of the Public/Private Dichotomy", in *Public and Private in Social Life*, eds. Stanley I. Benn & Gerald F. Gaus (London: Croom Helm, 1983)

6. בתהליך כתיבת פתח הדבר מצאתי את עצמי תוהה על המנהג המקובל בכתיבה אקדמית ובזירות נוספות לנקוב בשמות כותבים וכותבות באמצעות שם המשפחה. רצה המקרה ובגיליון זה מופיעים מאמרים של כותבות שונות בעלות שם משפחה זהה (עמליה זיו ואפי זיו). צר המקום מלדון כאן בהיבטים הפוליטיים של החלה ובחירה של שמות משפחה ושל קריאה בשם משפחה כמבע ביצועי, אבל לאור נושא הגיליון נראה לי חשוב להתייחס לקיומם, שנידונו במיוחד בהקשר פמיניסטי. להרחבה ראו למשל Omi Morgenstern Leissner, "Jewish Women's Family Names: A Feminist Legal Analysis", *Israel Law Review* 34 (2000): 560-599; Jane Pilcher, "Names, bodies and identities", *Sociology* 50 (2016): 764-779.

7. הקשר המוכחש בפסיכואנליזה המסורתית בין הסדר הסמלי לבין מבנים היסטוריים של דיכוי חברתי נידון בהרחבה בספרה של ג'ודית באטלר על דמותה של אנטיגונה – דמות טראגית שמתוארת בעצמה כתוצר של גילוי עריות ולכן מערערת על מבני השארות המקובלים. ראו ג'ודית באטלר, טענת אנטיגונה: יחסי שארות בין חיים למוות (תל אביב: רסלינג, 2004).

8. אפי זיו, "טראומה עיקשת", מפתח 5 (2012): 73-55.

9. Silke-Maria Weineck, *The tragedy of fatherhood: King Laius and the politics of paternity in the west* (New York: Bloomsbury, 2014)

10. ג'וליה קריסטבה, שמש שחורה: מלנכוליה ודיכאון, תרגמה קרן שמש (תל אביב: רסלינג, 2006 [1987]); Luce Irigaray, "And the One Does not Stir Without the Other", *Signs* 7 (1981): 56-67

11. Muriel Dimen & Virginia Goldner (eds.), *Gender in psychoanalytic space: Between clinic and culture* (Place: Other Press, 2002); Adrienne Harris, *Gender as Soft Assembly* (New-York: Routledge, 2012).
12. בהקשר של המושג הפסיכואנליטי של רצח האב, הדימוי של רוחות רפאים מאיימות שהופכות לאבות קדמונים מגוננים הודגש במאמרו של סטיבן מיטשל על ההגות הפסיכואנליטית של הנס לואולד. ראו סטיבן מיטשל, "מרוחות רפאים לאבות קדמונים: החזון הפסיכואנליטי של הנס לואולד", בתוך התייחסותיות, תרגם עמית פכלר (תל אביב: תולעת ספרים, 2009 [2000]).
13. Shulamith Firestone, *The dialectic of sex: The case for feminist revolution* (New York: Bantam books, 1971).
14. פרידריך אנגלס, "מוצא המשפחה, הקניין הפרטי והמדינה", בתוך קרל מרקס, מבחר כתבים פוליטיים, כרך ב', תרגם שלמה אבינרי (תל אביב: ספריית פועלים, 1983), 129-183.
15. Pierre Bourdieu, "The Family as Realized Category", *Theory, Culture, and Society*, 15 (1993) 3 (13): 9-26.
16. Iris Marion Young, "House and home: Feminist variations on a theme", in *Intersecting voices: Dilemmas of gender, political philosophy, and policy* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1997).
17. Bell Hooks, "Homeplace: A Site of Resistance", in *Yearning: Race, Gender and Cultural Politics* (Boston, MA: South End Press, 1990), 9-41.
18. אפרת אבן צור, "ילדות", *מפתח* 13 (2018): 43-55.

